

ԷԹՆՈՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐԻ ԱՐՏԱՑՈՂՈՒՄԸ ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ
ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՄԵՁ*

ԱՇՈՏ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ Կոմիտաս վարդապետ, մշակույթ, երաժշտություն, պար, էթնոմանկավարժություն, էթնոսոցիալական միջավայր, էթնոերաժշտական դաստիարակություն:

Հայ էթնոմանկավարժական մշակույթում Կոմիտաս (Սողոմոն Սողոմոնյան) վարդապետը (1869–1935 թթ.) իր առանձնակի տեղն ունի: Նա իր կյանքը նվիրել է դարերի ճանապարհ անցած հայ ազգային երաժշտական գանձերը գրառելու, գիտականորեն մեկնաբանելու, հայ ու համաշխարհային հասարակության սեփականություն դարձնելու դժվարին, բայց և նվիրական գործին:

Կոմիտասն ապրել ու ստեղծագործել է իր ժողովրդի համար բավական ծանր և ողբերգական ժամանակաշրջանում: Նշենք միայն այն իրողությունը, որ նրա ծննդավայրում՝ Քյոթահիայում բնակվող հայերին պետականորեն արգելված էր մայրենի լեզվով խոսելը: Կոչկակարի ընտանիքում ծնված տաղանդավոր մանուկն ազգային-կրոնական կառույցների հոգատարության շնորհիվ ուսանում է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում և 1895 թ. ստանում վարդապետի կոչում: Կոմիտասը հոգևոր դպրոցում սկսում է ուսումնասիրել հայ եկեղեցական երաժշտություն, սակայն չի սահմանափակվել զուտ կրոնական երգչի գործունեությամբ. նա վանքից դուրս է եկել դեպի ժողովուրդը, սովորել նրանից ու հետագայում իր մշակութային որոնումների արդյունքը ներկայացրել աշխարհին:

Պրպտուն միտք ունեցող հայրենասեր հոգևորականը բանահավաքչական լայն գործունեություն է ծավալել և գրի առել ավելի քան չորս հազար հայերեն ու այլ լեզուներով հնչող հայկական երգանմուշներ¹: Կոմիտասի գործունեությունն ուսումնասիրած Սամսոն Գասպարյանը գրում է. “Կոմիտասի ստեղծագործ էության մեջ մարմնավորված է անխոնջ հավաքող ազգագրագետը, ինչպես նաև վերլուծող ու մեկնաբանող գիտնականը”²: Երգերն ու պարերը գրի առնելուց զատ նա ուսումնասիրում է դրանք, վերամշակում՝ նպաստելով ազգային երգի և պարի զարգացմանն ու տարածմանը ոչ միայն հայրենիքում, այլև Եվրո-

¹ Ռ. Թեբլեմեզյան. Կոմիտաս, Երևան, 1992, էջ 27:

² Ս. Գասպարյան. Կոմիտաս, Երևան, 1947, էջ 97:

պայում: Հայ երաժշտական մշակույթը “պատմության և գիտության լույսի տակ” ուսումնասիրած Աշոտ Պատմագրեանը գրում է. “Կոմիտասի գործում, բացի երաժշտականից, կան մի քանի ուրիշ, արտաերաժշտական ազդակներ եւս, որոնք նպաստել են նրա մեծությանը”³: Երաժշտագետը նման ազդակներ է համարում պատմականը, ընկերային ու ազգայինը:

Հիմնավորված վերլուծությունների միջոցով Կոմիտաս վարդապետը գործնականում և տեսականորեն ապացուցել է հայ ինքնուրույն հոգևոր ու աշխարհիկ երաժշտության գոյության իրողությունը: “Հայն ունի ինքնուրույն յերաժշտություն” հողվածի մեջ նա քննարկում է ինքնուրույն գիր ու գրականություն ունեցող հայ ազգին ներհատուկ երաժշտության հարցը⁴: Իր ցեղի երգերում Կոմիտասը կարևորել է էթնոհոգեբանական գործոնը. “Ժողովրդական է միայն այն յերգը, վոր բնագդմամբ և անմիջապես է ստեղծում մի ժողովուրդ”⁵:

Վարդապետն իր լուսավորչական գործունեության ընթացքում բարձրացել է ազգային երաժշտության շրջանակներից, վերլուծել և հայ հասարակության ուշադրությանն է ներկայացրել եվրոպացի երաժիշտների գործերը, դրանց ունեցած դերը իրենց ազգի ու մարդկության համար: Այդ առումով հատկապես ուշագրավ է գերմանական երաժշտական մշակույթը բարեփոխած Ռիխարդ Վագներին նրա տված գնահատականը. “Վագները Գերմանիային ազգային յերաժշտություն տվավ, իսկ ռոտարներին՝ դաս”⁶: Ծանոթ լինելով Ռ. Վագների՝ էպիկական թեմաներով գրված գործերին, որոնք ազդել են գերմանական փիլիսոփայության ու գրականության զարգացման ընթացքի վրա և այդպիսով նպաստել գերմանացի ժողովրդի միասնության ամբողջացմանը, Կոմիտասը ձեռնամուխ է լինում “Մասնա ծոեր” օպերայի ստեղծման աշխատանքներին:

Կարելի է վստահաբար ասել, որ հանճարեղ Կոմիտասը մոռացումից փրկել, մշակել և մեզ է նվիրել հայ ազգային երաժշտությունը՝ որպես ինքնաճանաչման միջոց: Այլ. Իսահակյանը գրում է. “Մեր գյուղական ժողովրդից վերցրած երգը Կոմիտասը բյուրեղացրած վերադարձրեց նրան: ... Նրա երգով մեր ժողովուրդը ավելի գիտակցաբար զգաց իրեն, ավելի կապվեց իրար հետ, ինքնաճանաչեց”⁷:

Անդրադառնալով ազգային-հայրենասիրական թեմաներով Կոմիտասի գործունեությանը՝ Ռոբերտ Աթայանը գրում է. “Բայց կարևոր է նշել, որ հայրենասիրական կամ ազատագրական այդ երգերը ևս, իրենց երբեմն սահմանափակ դրսևորումներով անգամ, ժամանակին ժողովրդի ազգային գիտակցությունը կազմակերպելու և բարձրացնելու գործում մեծ նշանակություն են ունեցել, և որ դրանց դիմած լինելն ավելի ևս ընդգծում է Կոմիտաս-

³ Ա. Պատմագրեան. Հայ երգը դարերի միջից, Պեյրութ, 1973, էջ 297:

⁴ Կոմիտաս. Հողվածներ յեվ ուսումնասիրություններ, Յերևան, 1941, էջ 45–50:

⁵ Նույն տեղում, էջ 186:

⁶ Նույն տեղում, էջ 176:

⁷ Այլ. Իսահակյան. Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. V, Երևան, 1977, էջ 68:

սի՝ որպես քաղաքացի-արվեստագետ հանդես գալը”⁸: Փաստորեն, աներկբա իրողություն է այն, որ երաժշտության միջոցով Կոմիտաս վարդապետը նպաստել է իր ազգի համախմբմանն ու առաջընթացին: Պահպանելով ու մշակելով ազգայինը՝ նա հարստացրել է համաշխարհային մշակույթը: Ի դեպ, նա երգել է ոչ միայն մայրենի, այլև քրդերեն, թուրքերեն, արաբերեն լեզուներով⁹: Ռ. Աթայանը գրում է. “Կոմիտասի հայտնաբերած և գրի առած երգերը միաժամանակ նշանակալից ավանդ են միջազգային երաժշտական ֆոլկլորում: Դրանք աշխարհի բազմազգ ժողովուրդների երաժշտական ֆոլկլորը լրացնում են ազգային վառ անհատականություն և բարձր գեղարվեստականություն ունեցող մի արժանավոր հատվածով”¹⁰:

Կոմիտասը ոչ միայն երաժիշտ էր, բանահավաք ու խմբավար, այլև տաղանդավոր մանկավարժ: Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության համար գրված “Պանծա՛, դու հայ միություն” երգում նա կոչ է անում խավարով պատված հայ գավառներին լույս տանել ուսման միջոցով¹¹:

Նրա մանկավարժական գաղափարներն արտացոլվել են իր նամակներում, դասախոսություններում և հոդվածներում: Հիացմունքով պետք է նշել, որ Կոմիտասը, վեր հանելով հայկական երաժշտության առանձնահատկությունները, նշում է այդ երևույթի ոչ միայն գեղամտածողության արտացոլման, այլև ուսուցողական գործառույթը. “Մինչդեռ հայ յերաժշտությունը վոչ միայն մեղի ու տխուր չէ, այլ համակ ուժ է և կենդանություն, ու իր ցեղին մեջ կը սնուցանե փիլիսոփայությունն իսկ, վոզին իսկ իր ցեղին, վորովհետև յերաժշտությունը ամենեն մաքուր հայելին է ցեղին”¹²: Փաստորեն, նա էթնոերաժշտությունը դիտում է որպես ժողովրդի կենսափիլիսոփայության աղբյուր:

Կոմիտասը 1895 թ. ծրագիր է կազմում, որով փորձում է բարելավել երաժշտության դասավանդման գործը¹³: 1910 թ. Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Ս. Տ. Մատթեոս Բ-ին ուղղված նամակում գրում է, որ պետք է “կորստից փրկել մեր նախնի երաժշտության բեկորները, զարգացնել ազգային գեղարվեստը ...”¹⁴: Մինչև Կոմիտասը հայ իրականության մեջ արդեն կային երաժշտագետներ, բայց, ըստ էության, նա առանձնանում է հատկապես նրանով, որ, մեր համոզմամբ, առաջինն է խորությամբ անդրադարձել հայ էթնոերաժշտական դաստիարակության հարցերին:

⁸ Կոմիտասու. Երկերի ժողովածու, հ. IV, Երևան, 1976, էջ 8:

⁹ Մ. Մուրադյան. Կոմիտասը և հայ երաժշտության ցուցադրումը Եվրոպայում. – Կոմիտասական, հ. 2, Երևան, 1981, էջ 17:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 33:

¹¹ Կոմիտասու. Երկերի ժողովածու, հ. IV, էջ 87:

¹² Կոմիտասու. Հոդվածներ յեվ ուսումնասիրություններ, էջ 195:

¹³ Կոմիտասական, հ. 1, Երևան, 1969, էջ 232:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 235:

Խմբավար ու մանկավարժ վարդապետն ուշադրություն է հրավիրում մարդու ձևավորման վրա ազդող էթնոմանկավարժական հետևյալ գործոնների վրա՝ բնություն, բնապատկեր, հասարակական միջավայր ու կենսակերպ: Կոմիտասն ազգային երաժշտության հարցերին նվիրված դասախոսություններից մեկի ընթացքում նշում է, որ ժողովրդական երգերին նյութ են տալիս «հպարտ լեռները, խոր ձորերը, դաշտերը, բազմազան կլիման, պատմական հազար ու մի դեպքերն ու անցքերը, ժողովրդի ներքին և արտաքին կյանքը»¹⁵: Կոմիտասյան երաժշտության փիլիսոփայության առանցքը նստակյաց կենսակերպ ունեցող արարող մարդն է, ով իր հուզաշխարհում ներառում է բնությունը և արտացոլում այն ըստ իր հոգևոր նկարագրի: Նրա համար աշխարհայացքային մոտեցում է այն, որ մարդը ոչ միայն հետազոտող է, այլև գեղագետ, բնության տվածը ոչ թե պասիվ վայելող, այլ այն ըստ իր հոգեկերտվածքի զարգացնող. «Շինականն այն կախարդ վարպետն է, վոր կարդում է հարազատորեն բնությունը, ստեղծում բազմաբեղուն մտքեր, նոցա փչում է իր հզոր ու պարզ շունչը, դրոշմում է իր բնավորության եղանակով՝ ներքին և արտաքին լրիվ կյանքով և կնքում է բառերով ու յեղանակով իր հարազատ զավակը՝ գութաներգը»¹⁶:

Վարդապետը կարևորում է անհատի և սոցիալական միջավայրի, ինչպես նաև էթնոսների մշակութային բնականոն զարգացող փոխազդեցությունները: Էթնոերաժշտական դպրոցի հիմնադիր Կոմիտասը սոցիալ-հոգեբանական տեսանկյունից ուշադրություն է հրավիրում նաև երաժշտության՝ մարդկանց կենսակերպով պայմանավորված առանձնահատկություններին: Զարգացնելով իր միտքը՝ նա ժողովրդին համարում է առաջնային էթնոսոցիալական կրթական միջավայր: Նա գրում է. «Ժողովրդի յերգեցողությունն ունի ինքնուրույն դպրոց, ուր դաս են առնում ամենքը, ամեն ժամանակ, յերբ կարիք են զգում: Գեղջուկի դպրոցը, ուսուցիչը և առարկան բնությունն է»¹⁷:

Երգի ուսուցմանը զուգահեռ Կոմիտաս-մանկավարժը քննարկում է պարի ուսուցման հարցերը: «Զգացումներն ինչ ուղղությամբ վոր ընթանան, յերզն ու պարն ալ նույն արտահայտությամբ յերևան կուգան»¹⁸: «Հայ գեղջուկ պարը» ուսումնասիրության մեջ նա հոգեբանամանկավարժական տեսանկյունից վերլուծում է հայկական պարը, նշում, որ պարն արտահայտում է յուրաքանչյուր ազգին բնորոշ գծերը, մանավանդ բարքն ու քաղաքակրթության աստիճանը: Այդ երևույթը բացատրում է մարդու ենթագիտակցության առանձնահատկություններով. «... վորովհետև, թեպետ մարդ պարում է ազատ կամքով, բայց մարմնի տեսակ-տեսակ շարժումներն ակամա մատնում են ներքինը»¹⁹: Երաժշտագետ-մանկավարժը ուշադրություն է հրավիրում մարդու ձևավորման գործընթացում էթնիկական պարի ունեցած առողջ ազդեցության վրա: Նա գրում է. «Հայ գեղջուկ պարը կիրք զար-

¹⁵ Կ ո մ ի տ ա ս. Հոդվածներ յեվ ուսումնասիրություններ, էջ 9:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 99:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 29:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 63:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 51:

թեցնող շարժումներ չունի, և զգացումներն արտահայտվում են վոչ թե մեղկ, մոլի կատաղի, հրապուրիչ և այլն շարժումներով, այլ պարերգերի միջոցով²⁰: 1912 թ. Կ. Պոլսի Եսայան դպրոցում կարդացած “Պարն ու մանուկը” դասախոսության մեջ նա փորձում է պարզաբանել, “թե ինչ նշանակություն ունի մանկական երգեցողությունն ապագա ազգային դաստիարակության գործի մեջ²¹: Ակներևաբար, Կոմիտասը երաժշտական մշակույթը դիտարկել է որպես էթնոդաստիարակչական միջոց՝ ուշադրություն հրավիրելով երեխաների տարիքային-հոգեբանական առանձնահատկություններին. “Շատ հետաքրքրական է յերգի կամ պարի ժամանակ գյուղացի մանուկներին տեսնելը: ... Նոցա դուր է գալիս յերգի կարճ ու պարզ կրկնակը”²²:

Երգ ու պարի ուսուցման համար Կոմիտաս վարդապետը կարևորում է “մանուկին դաստիարակության մեջ յերգեցողության ընծայվելիք հոգացողությունն ու պարտավորությունը”²³, այսինքն՝ ուսուցման գործընթացում դաստիարակ-դաստիարակվող փոխհարաբերությունների մարդասիրական բնույթը: Միաժամանակ Կոմիտասը քննարկում է ուսուցման ոչ թե սխոլաստիկ, այլ գիտակցված կազմակերպման հարցը՝ գիտականորեն հիմնավորելով ուսուցման սկզբունքների կիրառումը. “Վորպեսզի յերգեցողությունը դնդերներու միջոցով անոր ուղեղին բարերար ազդեցություն մը ունենա, պետք է գիտակցական ըլլա”²⁴: Կարևորելով առողջ ու կենսուրախ սերնդի դաստիարակության հարցը՝ նա մանկավարժներին հորդորում է երեխաներին սովորեցնել ոչ թե տխուր, այլ ուրախ երգեր: Կոմիտաս-մանկավարժն առաջադրում և ինքն էլ պատասխանում է “Ինչպե՞ս ուսուցանել” հարցին²⁵:

Անկասկած, հայրենիքն ու երեխան Կոմիտասի համար առաջնային արժեքներ են, և կարևորելով կրթության փոխկապակցվածությունն ազգի ապագայի հետ՝ նա հայ ուսուցչությանը կոչ է անում գիտակցաբար մոտենալ աճող սերնդի ձևավորման հարցին. “Ուսուցիչ պարոններ ու քույրեք, զգուշությամբ և երկյուղածությամբ մոտեցե՛ք դաստիարակության գործին: Դաստիարակելու կոչված եք սերունդ մը, վոր ապագա ազգն է”²⁶: Կոմիտասն ուսուցչին համեմատում է ընտանիքի և հասարակության համար կրթություն տարածող մշակի հետ: Նրա մասին երաժշտագետ Ի. Յոլյանը գրում է. “Նա ոչ միայն հակված չէր արվեստը դիտել որպես շրջապատի իրականությունից, ժողովրդի կյանքից կտրված վերացական կատեգորիա, ոչ միայն ընդունում էր արվեստի գործուն դերը, այլև ամեն

²⁰ Նույն տեղում:

²¹ Նույն տեղում, էջ 63:

²² Նույն տեղում, էջ 31:

²³ Նույն տեղում, էջ 63:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 66:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 67:

²⁶ Նույն տեղում:

կերպ ձգտում էր արվեստը ծառայեցնել դաստիարակության նպատակներին²⁷: Կոմիտասը մանկավարժական գործունեություն է ծավալել ոչ միայն Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում: Տեղափոխվելով Կ. Պոլիս նա բնակություն է հաստատում նկարիչ Փ. Թերլեմեզյանի տանը և զբաղվում երաժշտության դասավանդմամբ:

Ինչպես տեսնում ենք, Կոմիտաս վարդապետն իր ազգին լուրջ երաժշտություն չի նվիրել, այլն փորձել է լուսաբանել այդ երևույթի դասավանդման մեթոդիկայի և դաստիարակչական նշանակության հարցերը: Նա երաժշտությունը դիտարկել է բազմակողմանիորեն, կարևորել է նրա դերն անհատի, հասարակության և ազգի համար:

Չնայած այն իրողությանը, որ Կոմիտասի գրապահոցի մի մասը, ցավոք, կորել է, այնուամենայնիվ, ըստ պահպանված նյութերի էլ կարող ենք եզրակացնել, որ նա սկզբնավորել է հայ էթնոերաժշտական դաստիարակությունը: Վարդապետը, հիանալի պատկերացնելով, թե ինչպես են ազգային երգն ու պարն իրենց փոխաբերական նրբերանգներով մարդուն տանում դեպի նախնիների հետ նույնականացման, հաջողությամբ շարունակել է զարգացնել Մեսրոպ Մաշտոցի և Սահակ Պարթևի երգուսուցման էթնոմանկավարժական ավանդները: Նա աճող սերունդների համար հայ երաժշտությունը քոչվոր ցեղերի բացասական ազդեցությունից մաքրելուց բացի հայ երգն ու պարը քարոզել, տարածել է որպես ինքնաճանաչման և էթնոդաստիարակության միջոց: Որպես այդպիսին՝ Կոմիտասի երաժշտությունը դարձել է ազգային ինքնաճանաչման ու հոգեխիտը ինքնապահպանման միջոց, հայ ժողովրդի էթնիկական անվտանգության ապահովման բաղադրիչ:

ОТРАЖЕНИЕ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИДЕЙ В КУЛЬТУРНОМ НАСЛЕДИИ КОМИТАСА ВАРДАПЕТА

АШОТ МАНУКЯН

Резюме

Ключевые слова: Комитас Вардапет, культура, музыка, танец, этнопедагогика, этносоциальная среда, этномузыкальное воспитание.

²⁷ Բ. Յոլլա ն. Կոմիտաս, Երևան, 1969, էջ 81:

Комитас Вардапет занимает особое место в армянской этнопедагогической культуре. Его педагогические идеи отражены в письмах, лекциях и статьях. Комитас, раскрывая особенности армянской музыки, отмечает не только ее функцию отражения этномышления, но и образовательную функцию. Комитас Вардапет рассматривает этномузыку как источник философии народа и особенно отличается тем, что он первый, кто глубоко затронул вопросы армянского этномузыкального воспитания. Композитор и педагог Комитас выделил следующие этнопедагогические факторы, влияющие на формирование человека: природа, ландшафт, социальная среда и образ жизни. Он подчеркивает важность развития культурных взаимодействий между индивидом и социальной средой, а также между этническими группами. Основатель этномузыкальной школы Комитас также интерпретирует социальные и психологические особенности музыки, их обусловленность образом жизни людей. Развивая свои мысли, Комитас рассматривает народ как основную этносоциальную образовательную среду.

REFLECTION OF ETHNOPEDAGOGICAL IDEAS IN THE CULTURAL HERITAGE OF KOMITAS VARDAPET

ASHOT MANUKYAN

Summary

Key words: culture, music, dance, ethnopedagogy, ethnosocial environment, ethnomusical upbringing.

Komitas Vardapet has a special place in the Armenian ethno-pedagogical culture. His pedagogical ideas are formulated in his essays, lectures and articles. By drawing attention to the characteristics of Armenian music, Komitas Vardapet highlights not only its artistic and aesthetic values, but also its educational function. Komitas Vardapet views ethnic music as a source of a people's life philosophy and especially stands out because, in our view, he is the first to address issues of Armenian ethnomusical upbringing at depth. Composer and teacher Komitas Vardapet identifies the following influences on the development of a person: nature, landscape, social environment and lifestyle. He highlights the importance of development of cultural interaction between an individual and the social environment as well as ethnic groups. Komitas – the founder of an ethnomusical school, also interpretes social and psychological characteristics of music as defined by people's lifestyles. Developing his thoughts, Komitas considers the people as the foremost ethno-social educational environment.